

ТЕОРЕТИЧНІ ПІДВАЛИНИ ВИНИКНЕННЯ ЕКОНОМІЧНИХ КОЛИВАНЬ ТА МЕТОДОЛОГІЧНІ ОСОБЛИВОСТІ УПРАВЛІННЯ НИМИ

THEORETICAL FOUNDATIONS OF THE EMERGENCE OF ECONOMIC FLUCTUATIONS AND METHODOLOGICAL PECULIARITIES OF THEIR MANAGEMENT

УДК 330.33.015

Маршалок Т.Я.

к.е.н., доцент,
докторант кафедри податків
та фіскальної політики
Тернопільський національний
економічний університет

Marshalok Taras

Ternopil National Economic University

У результаті дослідження встановлено, що інструменти антициклічного регулювання можна поділити на дві складові частини: інструменти саморегулювання та державні інструменти, як, своєю чергою, можна розділити на монетарні та фіскальні, кожні з яких по-різному впливають на довгі, середні та короткі економічні хвилі. Залежно від довжини економічних циклів, обставин, причин та наслідків їх виникнення, вони по-різному впливають на соціально-економічне середовище країни. Найбільш небезпечними для соціально-економічного життя країни є короткі фінансові цикли, що виникають у результаті свідомого «накачування» економіки неякісними фінансовими інструментами. Такі процеси в певний момент спричиняють економічну кризу. Довгі та середні економічні цикли, що виникають під впливом технологічних трансформацій, інноваційних революцій, також впливають на хід економічного розвитку і спричиняють негативні наслідки, які пов'язані з потребою переналаштування економіки.

Ключові слова: економічний цикл, стадії економічного циклу, економічна криза, довгі/середньострокові/короткострокові економічні цикли, антициклічне економічне регулювання, ВВП, макроекономічні показники.

В результате исследования установлено, что инструменты антициклічес-

кого регулирования можно разделить на две составляющие: инструменты саморегулирования и государственные инструменты, которые, в свою очередь, разделены на монетарные и фискальные, которые по-разному влияют на экономические волны. В зависимости от длины экономических циклов, обстоятельств, причин и последствий их возникновения они по-разному влияют на социально-экономическую среду страны. Наиболее опасными для социально-экономической жизни страны являются короткие финансовые циклы, возникающие в результате сознательной «накачки» экономики некачественными финансовыми инструментами. Такие процессы в определенный момент вызывают экономический кризис. Длинные и средние экономические циклы, возникающие под влиянием технологических трансформаций, инновационных революций, влияют на ход экономического развития и вызывают негативные последствия, связанные с необходимостью перенастройки экономики.

Ключевые слова: экономический цикл, стадии экономического цикла, экономический кризис, длинные/среднесрочные/краткосрочные экономические циклы, антицикліческое экономическое регулирование, ВВП, макроэкономические показатели.

Economics, like any process, are volatile and often accompanied by changes. Such changes are manifested through the dynamics of macroeconomic indicators that determine the state of economic development in the region, country, and the world. While the dynamics of such economic indicators is manifested through economic cycles. The study found that anti-cyclical regulation tools can be divided into two components: self-regulation tools and government tools, which in turn can be divided into monetary and fiscal. Each of them has different effects on long, medium and short economic waves. Therefore, depending on the length of economic cycles, circumstances, causes and consequences of their occurrence, they vary in different ways on the socio-economic environment of the country. The emergence of short financial cycles is directly related to the negative economic cycles caused by negative events, while the reasons for the emergence of average economic cycles are the result of transformational processes that take place under the influence of long economic waves. The most dangerous social and economic life of the country is the short financial cycles that arise as a result of deliberate "pumping" of the economy by low-quality financial instruments – low interest rates, unsecured loans, unwarranted emission of money, investing in industries with low value added production. Such poor-quality processes at some point lead to an economic crisis that manifests itself through lowering the welfare of citizens, social protection, the deterioration of the investment climate, rising inflation, devaluation of the national currency, and slowing GDP growth. Long and medium economic cycles that arise under the influence of technological transformations, innovation revolutions, also influence the course of economic development and cause negative consequences associated with the need for restructuring the economy, but it is assumed that in the future medium and long economic cycles lead to positive social and economic processes in the country, stimulating the development of the economy and raising the welfare of citizens.

Key words: Economic cycle, economic cycle stages, economic crisis, long /medium/short-term economic cycles, anti-cyclical economic regulation, GDP, macroeconomic indicators.

Постановка проблеми. Економіка, як і будь-який процес, є мінливою і часто супроводжується змінами. Такі зміни проявляються через динаміку макроекономічних показників, які визначають стан економічного розвитку в регіоні, країні, світі, тоді як динаміка таких економічних показників проявляється через економічні цикли. Настання відповідної фази економічного циклу завжди супроводжується настанням певних обставин, які провокують їх виникнення. Незважаючи на величезну кількість наукових праць, їх авторам не вдалося пояснити істинного походження кризи, у результаті чого настає фаза економічного спаду, а тим більше не вдалося дати відповідь на питання, коли настане наступне економічне потрясіння. Саме тому виникнення криз економічного характеру, тривалість економічного циклу – це ті питання, які досі залишаються невирішеними.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. У працях учених увага переважно зосереджувалася на вивченні економічних хвиль та циклів, що вже настали або відбулися, аналізувалися причини виникнення та наслідки їх настання. Серед таких напрацювань доцільно виокремити праці провідних зарубіжних та вітчизняних учених: М. Туган-Барановського, М. Кондратьєва, К. Жюгляра, Дж. Кітчена, Й. Шумпетера, П. Дугласа, Ч. Пlossера, Е. Прескота, П. Самуельсона, Р. Солоу, У. Свена, Ф. Кідленда. Вітчизняні науковці також не залишаються осторонь проблеми циклічності економіки та дослідження механізмів управління такими флуктуаціями, серед яких варто виділити Т. Богдан, Д. Лук'яненко, А. Поручника, Я. Столярчука, В. Сацка, О. Лактіонову.

Однак жодна наукова праця не стосувалася передбачення настання економічних дисбалансів та економічних криз. Не було надано жодних рекомендацій урядам щодо того, як запрограмувати економіку на постійне зростання, проте були рекомендації щодо подолання криз, які настали. Дослідження переважно розкривають проблему антициклічного регулювання фрагментарно, лише аналізуючи причини і наслідки того періоду, в яких ці цикли відбувалися. Досі немає конкретної моделі антициклічного регулювання, яка була б дієвою для всіх країн.

Постановка завдання. Мета роботи – дослідити види економічних циклів, причини їх виникнення та дослідити чинники, які впливають на настання економічних дисбалансів, а також проаналізувати та виокремити основні механізми управління економічними флуктуаціями.

Виклад основного матеріалу дослідження. Для подолання негативних економічних наслідків, згладжування економічних циклів, вирівнювання економічної кон'юнктури переважно використовуються набір інструментів, методів та способів, які часто є різними за змістом, формою та впливом і

не можуть повністю створити позитивного ефекту в довгостроковій перспективі і тим більше нездатні подолати негативні економічні наслідки в майбутньому, причиною цього є невміння передбачити настання наступного економічного потрясіння. Як зазначав Й. Шумпетер, антикризові заходи завжди виявляються не лише запізненими, а й однобічними. Причиною цього є відсутність конкретних ознак кризи [10], початок кризи ніхто не може передбачити і точно сказати, що це саме криза.

Отже, доцільно виокремити ті інструменти антициклічного регулювання, запропонувати методи та способи їх застосування, які б дали змогу наблизитися до вирішення проблеми настання економічної кризи.

На думку А.С. Гальчинського, проблемою циклічності економіки та настання тих чи інших фаз є спільність із природою та суспільством, а з іншого боку, взаємозв'язана із цим єдність базових методологічних канонів природничих та суспільних наук [2, с. 21]. Тому проблему циклів в економіці потрібно шукати не лише в площині економіки, а й у інших, не завжди пов'язаних з економікою площинах.

Також варто наголосити, що проблему циклів потрібно розглядати не лише в площині двох параметрів – «фази кризи» та «фази економічної рівноваги», як це описується у більшості наукових праць [6; 8; 10], а й у інших фазах економічного циклу, незалежно від того, чи це економічне піднесення, спад чи депресія. Адже кожна з них породжує наступну ситуацію неповернення та переходу до іншого стану і вирізняється певними особливостями виникнення. Пошук причин і методів управління різними економічними процесами є основою і запорукою якісного керування циклами, яке є єдиним цілим явищем суспільно-економічного життя регіону, держави та світу загалом.

Зазначимо, що кожен наступний цикл є іншим, жодне нове коливання не є повторенням попереднього. Кожному з них притаманні свої особливості, виникає цикл переважно за різних умов і через інші причини. В іншому разі економісти, підприємці та державні керівники давно б навчилися управляти такими циклами й у світі ніколи б не було економічних та фінансових потрясінь.

Наступні та попередні економічні цикли все ж наділені подібними особливостями. До таких можна віднести причини виникнення економічних циклів, зокрема це глобальні, структурні інституціональні зміни, особливості капіталу, технологічні, інноваційні трансформації, перетворення у фінансовому секторі. Одні здатні змінюватися за довший період часу, інші змінюються занадто швидко. Це, своєю чергою, призводить до існування різних за тривалістю коливань, які були виокремлені та досліджені.

Найбільш дослідженими є три види економічних циклів: довгі «хвилі Кондратьєва», середньо-

строкові «цикли Жугляра» та короткострокові «цикли Китчена», які можна охарактеризувати не лише терміном їх перебігу, а й різними причинами їх виникнення.

Проблеми довгих, так званих циклів Кондратьєва, які ще називають інституційними циклами, привертають велику увагу з огляду на проблематику дослідження. Основною причиною їх існування є глобальні історичні зміни укладів: перехід від мануфактурного виробництва до фабричного, від вільної торгівлі до домінування монополій, який перейшов до державно-регульованого ринкового механізму, від нього – до інтернаціонально-регульованого. Тому для своєчасного реагування на можливі економічні зміни більш тривалого характеру та для розроблення ефективного методологічного апарату управління такими процесами необхідно вивчити та дослідити історію функціонування довгих економічних хвиль, щоб світове суспільство було готове до нових викликів.

Довгі хвилі Кондратьєва виникають лише за умов настання найвищого ступеня розвитку, винаходів у різних сферах суспільного та економічного життя: винайдення колеса, парової машини, ткацького верстата, двигуна внутрішнього згорання, винахід електроенергії, комп'ютера, Інтернету. Саме ці чинники спричинили свого часу промислові революції, які й вплинули на подальший хід історії, розвиток суспільства та економічні трансформації.

Скажімо, підвищення цін на нафту на світовому ринку в середині ХХ ст. призвело до пошуку країнами Заходу енергозберігаючих технологій, що дало поштовх до розвитку технологій у сфері альтернативної енергії (сонячні батареї, вітряні електростанції). А вже на початку ХХІ ст. проблема монополії на видобуток нафти, необґрунтовано високі ціни на неї, спрямованість політичних еліт провідних країн на екологічне оздоровлення Землі призвели до революції у машинобудуванні: в останні роки спостерігаємо інтенсивний розвиток і трансформації в автомобілебудуванні, автомобілі з двигунами внутрішнього згорання замінюються електродвигунами, що матиме продовження у майбутньому. Такі чинники призводять до економічних коливань і трансформацій, адже занепад і старіння одних технологій неодмінно призводять до економічних дисбалансів, зниження ділової активності, зростання безробіття, зниження добробуту окремих категорій громадян, тоді як розвиток нових технологій потребує великої кількості фінансових ресурсів, які в таких умовах стають надзвичайно дорогими і можуть також призвести до економічних дисбалансів, через що держава не може стояти осторонь таких трансформацій, вона неодмінно повинна реагувати на еволюційні та революційні зміни. За умов глобальних трансформацій держава повинна розробляти

і використовувати заходи, які дадуть змогу ефективно функціонувати та виконувати свої основні функції ефективно. До таких функцій, зокрема, належить забезпечення добробуту та соціального захисту громадян, розвитку нових галузей економіки та недопущення болісного занепаду галузей, які відмирають. Забезпечити такий процес держава здатна, використовуючи фінансові та інші фінансові інструменти, до яких відносять податкову політику, політику видатків, боргову та монетарну політику держави.

Середньострокові цикли Жугляра (промислові цикли), тривалість яких становить 10–12 років, на відміну від довгих хвиль виникають у результаті змін, які відбуваються в «основному капіталі» підприємств та господарюючих суб'єктів. На їх виникнення впливають промислові трансформації, оновлення основного капіталу, незначні технологічні зміни.

За своїм змістом середні цикли – це економічні цикли відтворювального процесу промислового виробництва [2, с. 50], причинами виникнення яких є промислові трансформації, розвиток нових галузей промисловості, запровадження нових технологій у виробництво, заміна мануфактурного виробництва промисловим. Проте не лише виробничі зміни породжують такі цикли. Причина виникнення середніх (промислових) циклів варто пов'язувати з різними чинниками – сферою обміну, розподілу та споживання, які поряд із виробництвом створюють замкнене коло, середовище економічного життя певного періоду світової економічної історії.

Тому економічний цикл є багатовекторним явищем, залежним від багатьох чинників, кожен з яких призводить до певних окремих результатів, через що дослідження економічного циклу лише через динаміку окремо взятого макроекономічного показника є недоцільним, адже воно буде неповним і не матиме якісного наукового результату. Багато вчених вважають, що для дослідження економічного циклу достатньо проаналізувати динаміку ВВП, результати аналізу якого дають змогу виявити динаміку, фазу циклу, проте цього недостатньо для виявлення причин, які призвели до такої динаміки. Ще на початку ХХ ст. провідними вченими-економістами було наголошено на тому, що для якісного вивчення причин економічних коливань необхідно вивчати тенденції не лише у змінах виробництва (у змінах ВВП), а й важливо дослідити інвестиційну динаміку, стан ринку інвестиційних товарів, процеси відтворення основного капіталу, його нагромадження.

Необхідність використання такого масиву даних, необхідних для дослідження економічних циклів, обґрунтовано М. Туган-Барановським та Дж. Кейнсом [3; 7]. Проте інструментарій дослідження середніх циклів необхідно доповнити такими динамічними рядами, як динаміка зайня-

тості в країні, прибутковість підприємств, рівень доходів громадян і, що найважливіше, коли йдеться про промислові цикли, – динаміка оновлення основних технологій, так званих засобів виробництва, які й забезпечують промисловий процес. Використовуючи для аналізу зазначені показники, можна визначити економічні тенденції та спрогнозувати економічний тренд у майбутньому. Однак під час дослідження тенденцій в економіці не можна не зважати на чинники неформального характеру (політичний, демографічний складники, рівень освіченості населення, медичний захист).

Український учений А. Гальчинський стверджує, що вивчення середніх циклів у сучасних умовах є важливим лише у двох випадках: із позиції логічної залежності індустріалізму, який у більшості країн світу з розвинутою економікою вже закінчився, і постіндустріалізму, який є наступним етапом структурних інституційних трансформацій у світі, через що середні хвилі ще можуть мати відлуння в нових умовах господарювання, та з позиції лише тих країн, які стали на шлях індустріалізації, тобто країн, що розвиваються, або ж у країнах із перехідними економіками [2, с. 46]. Проте позиція вченого не є надто сильною, адже економіка окремої країни сьогодні не становить такого інтересу, як місце такої економіки у світовому глобальному просторі. Навіть ті країни, які стали на шлях розвитку, значною мірою залежать від глобальних змін світової економічної кон'юнктури. Розвиток світової торгівлі, економічні міждержавні зв'язки, економічна взаємозалежність країн між собою дають підстави стверджувати, що методологічний базис для подолання економічних дисбалансів в окремій країні значною мірою залежить від зовнішніх, екзогенних, чинників. Проте не можна відкидати дію інших, притаманних лише окремим країнам особливостей, до яких відносять не лише формальні чинники. Часто на економічні коливання впливають характерні особливості неформального характеру, серед яких виділяють релігійні, ментальні, культурні, кліматичні, освітні особливості. З огляду на це, не можна стверджувати, що інструменти та методи подолання економічної кризи в Греції неодмінно матимуть позитивний результат в Україні, хоча можуть стати базисом для пошуку ефективних інструментів подолання економічної рецесії в нашій країні.

Зважаючи на історичні економічні тенденції та зміни, коли індустріалізація економіки змінюється на постіндустріальне середовище, в умовах швидкого розвитку технологій так звані промислові цикли затухають і стають абсолютно невиразними. Зміна технологій, інформаційна революція, глобалізація світової економіки призводять до необхідності формування зовсім інших методологічних прийомів (знань, інструментів, методів та спосо-

бів), які найбільш яскраво проявляють себе в умовах постіндустріальної епохи. Проте ігнорувати попередні дослідження середніх циклів економіки не можна, адже вони, беззаперечно, є корисними для дослідження причин та наслідків виникнення циклів нового порядку.

Зважаючи на економічні та суспільні трансформації, нової актуальності набувають так звані короткі економічні цикли, які отримали назву на честь англійського вченого Джона Кітчана. У працях Й. Шумпетера короткі цикли отримали назву бізнес-циклів, або торгових циклів [1; 9; 10]. Короткі економічні цикли є відголоском саме середніх коливань. Як зазначають вчені, вони існують поряд із середніми економічними циклами. Адже в умовах технологічних змін, в умовах промислового розвитку підприємці потребують додаткових фінансових ресурсів для купівлі нових технологій, оновлення виробничого процесу. У цій ситуації нового значення набувають фінансові інституції, які мають фінансовий ресурс, який так потрібен підприємцям. Попит на фінансовий капітал зростає, що призводить до підвищення його ціни та відсоткової ставки на кредитні ресурси, створюється нездорова конкуренція на гроші. Число тих, хто заборгував і не може погасити свої борги, зростає, відбувається хвиля банкрутств, яка запускає махових фінансової кризи. Варто наголосити, що короткі фінансові цикли необхідно розділити на два види: перші – це ті, які функціонують у межах середніх коливань (так звані загальні кризи), які безпосередньо пов'язані із ситуацією, що описана вище; та інші – специфічні, які пов'язані саме з проблемою грошового обігу, які розвиваються або ж існують в умовах суперечностей грошової системи і функціонують поза межами середніх економічних циклів [2, с. 53]. Друга категорія коротких хвиль не є надто цікавою для нашого дослідження, адже є прерогативою саме монетарних інститутів і аж ніяк не фіскальних. Хоча категорично заперечити необхідність і можливість впливати на специфічні короткі цикли за допомогою фіскальних інструментів ми не можемо і не будемо.

Ураховуючи загальну специфіку коротких фінансових циклів, варто зазначити, що вони за змістом належать як до сфери грошового обігу, так і сфери кредиту. Нинішні гроші функціонують переважно лише як засіб обігу та борговий інструмент (кредитний ресурс). Також не можна не вказати на органічну залежність грошей чи їх функціонування від функціонування фондового ринку, де відбувається безпосередня торгівля грошима, активами і боргами.

Функціонування коротких фінансових циклів більшою мірою пов'язують не з фазами піднесення чи економічного спаду, а більше з кризами як завершальним етапом циклу. Найчастіше про такий цикл починають говорити тоді,

коли виникає криза на фінансових ринках, у разі знецінення грошового капіталу через інфляційні процеси платіжних інструментів обігу, через зростання вартості позичкового капіталу, знецінення фондових цінностей.

До опосередкованих індикаторів настання та перебігу фінансових криз відносять динаміку грошових агрегатів, розбалансованість бюджету країни, платіжного балансу, банкрутств підприємств та фінансових установ, біржову паніку. Названі чинники є наслідками негативних фаз фінансових циклів, проте ніхто досі не надавав вагомому значення саме причинам настання таких наслідків. На нашу думку, саме у цьому полягає проблема сучасної науки. Жодна міжнародна, державна чи будь-яка інша фінансово-аналітична чи урядова організація не надає великого значення фазам фінансових циклів, ніхто не вивчає причини існування їхніх фаз зростання, піднесення та спаду, паніка розпочинається лише тоді, коли показники досягають своїх критичних значень. Тому не можна нехтувати дослідженнями на всіх стадіях економічних циклів, щоб критичні негативні економічні наслідки не застали економіку зненацька. Виявлення причин настання фаз фінансових циклів, уміння управляти ними є запорукою уникнення настання фінансових криз. Необхідністю таких досліджень та потребою у структурних перетвореннях у сфері фінансового обігу, кредитної політики і, врешті, глобальних змін підходів до здійснення фіскальної політики стали фінансові кризи останніх років.

До таких потрясінь можна віднести світову боргову кризу 1982–1983 рр., обвал фондових ринків США 1987 р., азійську фінансову кризу 1990 р., мексиканську кризу 1994–1998 рр., падіння і девальвацію національних валют Великої Британії та США у 2002 р., апогеєм якої стала наймасштабніша після Великої депресії 1929–1933 рр. фінансова криза 2008–2009 рр. Провідні уряди світу, найкращі науковці в один голос заявили про те, що світовому фінансовому ринку життєво необхідні глобальні структурні зміни, необхідно виробити нові парадигми антициклічного та антикризового регулювання економіки, кровоносною системою якої є саме фінансова політика.

Так, в одному з провідних економічних видань світу *The Economist* було зазначено: «На зміну діловим циклам прийшли цикли фінансових пупирів». Фінансова криза – момент, коли фінансовий пупир лопається, а на зміну йому починає формуватися наступний. Проте чому ж тоді коли всі знають, що формується такий новий небезпечний «пупир», ніхто на нього не реагує? Проблема тут полягає у тому, що жоден із суб'єктів економічних відносин не погоджується добровільно втратити свій прибуток, держава намагається стояти осторонь процесів, які відбуваються на фінансо-

вих ринках. А це, на нашу думку, й є найбільшою проблемою і загрозою для майбутнього. Тому, незважаючи на економічну саморегульованість, здатність ринку до самозаспокоєння, як це на перший погляд видається, допоки держава чи інші наддержавні інститути не перестануть бути лише спостерігачами і проводити заходи лише реабілітаційного характеру, доти суспільство буде переживати все нові й нові «фінансові бульбашки», які для більшості громадян означатимуть зниження їхнього добробуту, зубожіння і бідність. Саме тому поряд із функцією спостерігача, функцією підтримування держава повинна виконувати функцію «регулювальника» економічних процесів, якщо ми не хочемо поринути у фінансово-економічний хаос.

Отже, проаналізувавши причини виникнення промислових (середніх) економічних циклів та коротких (фінансових) циклів, доходимо таких висновків.

Якщо середні хвилі виникали під впливом технологічних змін, причинами їх існування були винаходи нових технологій, гонитва за нарощуванням промислового потенціалу, то короткі хвилі виникали через бажання заробити на продажі дорогих кредитів. Саме гонитва за нарощуванням промислового потенціалу, бажання наростити продажі продукції, часто необґрунтовані високі рівні заробітної плати і призвели до породження «фінансових бульбашок» – грошових процесів, які нічим не були підтвержені, а держава нічого не робила для того, щоб контролювати часто сумнівні і непідтвержені реальною товарною масою операції.

Необхідно зазначити, що промислові кризи є стартом до чогось нового, до перезавантаження економіки, але вже з новими революційно іншими технологіями. Промислові цикли у сьогоденні умовах стають усе менш помітними, світ перейшов у стадію нових технологій, до економіки нового укладу. Визначальну роль сьогодні відіграють інформація, новітні цифрові технології, в умовах сучасності більшість грошей заробляється у цифровій Інтернет-індустрії. Тому можна передбачити, що світова економіка увійшла в нову фазу – інформаційних економічних циклів. Найбільша проблема полягає у тому, що поки немає уявлення, як така економіка буде себе поводити, які виклики вона ставить перед людством. Однак незнання того, як усе відбуватиметься, не є настільки страшним, адже точно можна сказати, що економіка світу й окремих країн розвиватиметься за циклічним принципом. Тому важливо вивчати такі цикли і виробити таку методологічну базу антициклічного регулювання, яка б була дієвою в умовах сьогодення і в далекій перспективі.

Незважаючи на те, які цикли змінюють один одного, фінансові цикли будуть існувати доти,

доки гроші залишатимуться інструментом забезпечення нових технологій, інструментом кредиту і позики, доки в нас породжуватимуться нові фінансові бульбашки, які призводитимуть до нових фінансових потрясінь. Тоді як промислові чи постпромислові кризи відіграли вирішальну роль у формуванні чогось нового, сприяли пошуку й удосконаленню, то фінансові кризи призводили лише до зuboжіння суспільства, зниження рівня його добробуту, а іноді й до краху цілих країн.

Саме тому для недопущення фінансових криз необхідно більш детально вивчати цикли, які породжують такі кризи, і в момент перших проявів негативних ефектів держава повинна використовувати весь свій наявний потенціал для їх недопущення.

Разом із тим економічні цикли, як і економіку загалом, не можна розглядати в окремій площині від площини соціальної. Рівень задоволеності послугами, які надаються державою, рівень освіченості та здоров'я населення, довіра і задоволеність політичними елітами, рівень доходів громадян, можливість задовільнити свої матеріальні, культурні та духовні потреби, свобода поведінки є визначальними чинниками добробуту громадян, який, своєю чергою, є запорукою економічного зростання країни.

Вивчаючи причини та наслідки економічних циклів, не можна нехтувати чинниками соціального характеру, які напряму впливають на економічне середовище країни.

Відповідно до вчення А. Маршалла [4], фундаментом економічної діяльності, її матеріальною основою є відносини між людьми, основу яких становлять поділ праці, обмін предметами та результатами праці, конкуренція.

За своєю природою економічні відносини між людьми зумовлюються спільною взаємодією з природою та утвердженням на цьому підґрунті матеріальних основ добробуту і багатства особи та суспільства.

Відповідні відносини, з одного боку, пов'язані із власністю, а з іншого – зумовлені спонукую до матеріальних і нематеріальних потреб, які гнучкі за своєю особливістю, можливі для розрахунків і безпосередньо впливають на поведінку особи в господарській сфері її діяльності.

Саме такі твердження доводять, що одними з важливих чинників економічних флуктуацій є соціальні, які можна поставити в один ряд з економічними чинниками циклів економічного характеру.

Зокрема, підтвердженням таких думок є запропоновані та досліджені американським ученим-соціологом П. Сорокіним соціальні флуктуації, який у цьому контексті сказав: «Системоутворюючою соціальною ланкою суспільних зрушень є рівень добробуту громадян та розшарування їхніх доходів. Немає жодного суспільства, де б усі були рівними, суспільство без розшарувань, із справж-

ньою рівністю його членів є міфом, який так і не став реальністю» [5].

Соціальні флуктуації (коливання) кореспондують з економічними циклами, проте вони існують незалежно від них. Проте автономність соціальних та економічних циклів, не може свідчити про їх незалежність один від одного. Крім неекономічних детермінант, які стосуються політичного, правового і соціального статусу індивіда окремо і суспільства загалом, їхніх прав і привілеїв, відповідальності та зобов'язань, влади і впливу, це також економічний складник розшарування суспільства за диференціацією їхніх доходів та рівня життя.

В останні 100 років світове соціально-економічне середовище зазнало надзвичайно багато змін, які, з одного боку, стосуються періодичної повторюваності економічних коливань, а з іншого – знаменуються збільшенням диференціації доходів громадян у країнах із низьким рівнем економічного розвитку та економіками, які стали на шлях економічних ринкових трансформацій. Така диференціація неодмінно є чинником економічних дисбалансів, криз та занепадів економік окремих країн світу і також може характеризуватися хитким соціально-економічним становищем слаборозвинутих країн.

Статистика засвідчує про значне скорочення диспропорції у доходах громадян розвинутих країн світу: якщо в кінці XIX ст. різниця в доходах 20% найбагатшого та 20% найбіднішого населення становила 18–20 разів, то в сучасних умовах така різниця становить 3,5–7,0 разів у європейських країнах та 9,0 разів у США. Можна констатувати, що соціальне становище громадян капіталістичних економік із високим рівнем розвитку вдалося дещо вирівняти, забезпечивши тим самим для більшості громадян високий рівень добробуту, знизити рівень бідності та незахищеності.

Діаметральною є ситуація в економічно нерозвинутих країнах, де рівень диференціації нині становить 30:1. Це є надзвичайно загрозливою ситуацією ще й через те, що 20% багатіїв найрозвинутіших країн світу володіють 86% всесвітнього ВВП, тоді як 20% бідняків, що проживають у найбідніших країнах, володіють лише 1% світового ВВП. За прогнозами ООН, до 2025 р. ситуація може стати ще більш загрозливою, адже 90% усього населення може опинитися за межею бідності. Рівень диференціації доходів громадян в Україні становить 12–14 до 1, що є також значно вищим показником, аніж у країнах Європи.

Зазначені показники свідчать про те, що світ стає монополярним, великі капіталісти можуть управляти або як мінімум впливати на економіки держав. Світовий капітал, що сконцентрувався в руках невеликої групи власників, із кожним разом стає все менш контрольованим урядами країн, що може свідчити, про високу ймовірність настання

економічних та соціальних катаклізмів. Загрози високого рівня диференціації та нерівномірності розподілу доходів громадян можуть призвести до значних дисбалансів, зубожіння більшої частини населення світу, що створює загрозу занепаду багатьох країн, неконтрольованої міграції, перенаселення розвинутих країн, а це породить підґрунтя для економічних криз глобального руйнівного характеру.

Таким чином, держава, яка наділена широкими повноваженнями та можливостями, повинна використовувати ефективний методологічний, соціально-економічний інструментарій для досягнення найвищої мети – забезпечення якісного життя населення, досягнення найвищого рівня добробуту громадян, економічного розвитку та забезпечення рівномірного розподілу доходів у країні. В іншому разі в умовах бездіяльності держави та залишаючись осторонь наростання соціально-економічних дисбалансів, така поведінка, беззаперечно, призведе до загрози настання глибоких економічних потрясінь, зубожіння населення та до зниження їхнього соціального статусу загалом.

Варто зазначити, що приватний капітал, який зосереджений в одних руках, досяг загрозливих розмірів, через що держава перестає відігравати роль основної інституції, яка покликана забезпечувати ефективний соціально-економічний розвиток країни. У цих умовах потрібно зробити все, щоб

державні органи влади перебрали на себе основну функцію соціально-економічного регулятора, повинні використовувати інструменти передбачення, супроводу економічних циклів та унеможливлення настання економічних криз.

З огляду на проаналізовані причини виникнення економічних циклів та інструментів їх згладжування, ми прийшли до методологічної моделі, яка полягає у виокремленні основних причин виникнення довгих, середніх та коротких економічних циклів, інструментів згладжування таких коливань (досягнення економічної рівноваги) та недопущення настання економічних та соціальних криз (рис. 1).

Відповідно до цієї моделі, різні за тривалістю та причинами виникнення економічні цикли є взаємозалежними, накладаються одні на одних, протікають частково незалежно або ж можуть тривати в межах двох довших циклів. Виникнення коротших циклів є наслідком кризових явищ у довших циклах, тоді як фаза рецесії коротшого циклу майже завжди є стартовою точкою фази зростання для довшого циклу. Зокрема, кризи довгих хвиль Кондратьєва призводили до занепаду промислових середніх циклів Жугляра, які, своєю чергою, породжували фінансові короткі цикли Китчена. Проте саме фінансові кризи завжди призводили до необхідності пошуку дієвих інструментів антициклічного та антикризового регулювання, що давало поштовх до технологічних оновлень, про-

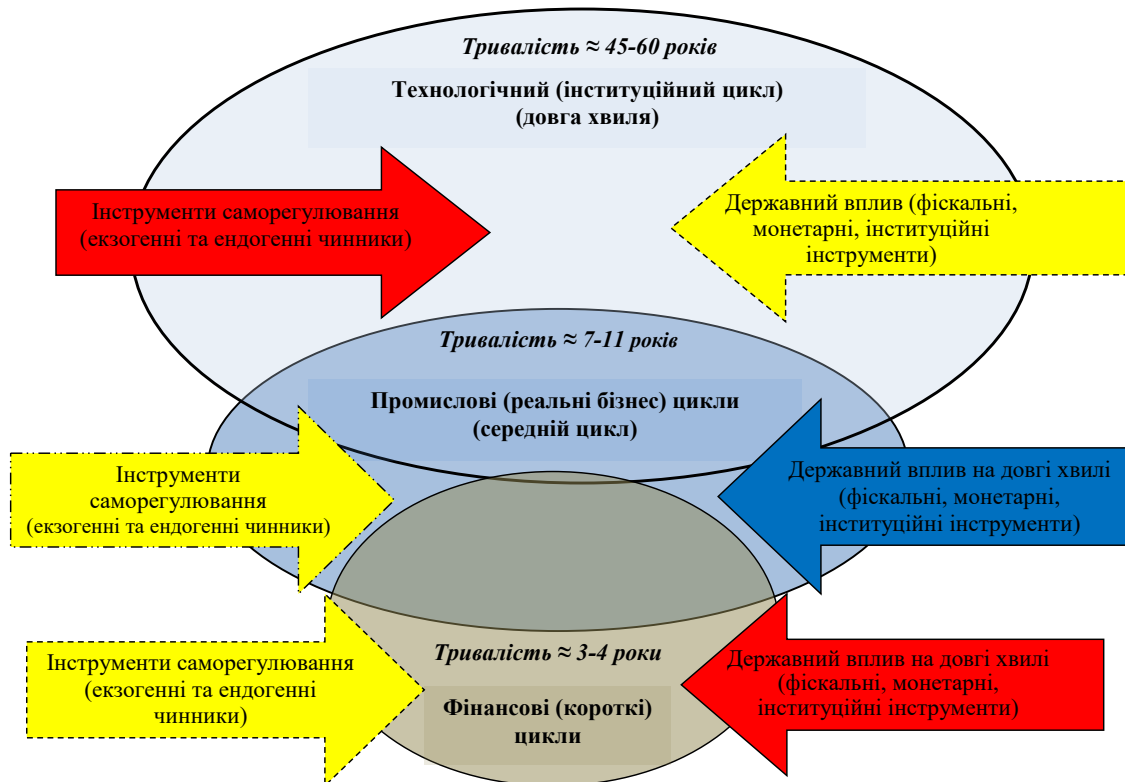

Рис. 1. Методологічна модель співіснування економічних циклів та інструменти впливу на них

мислових винаходів, нових технологій у сфері промислового виробництва, торгівлі, обміну, забезпечення добробуту громадян та ін. Саме в переломні етапи виникають нові економічні теорії, які передусім зосереджувалися на подоланні економічних та соціальних криз.

Проте ми змушені знову ж наголосити на тому, що у більшості наукових праць економічні цикли розглядаються як передумова виникнення кризи, а інструменти, які пропонуються тими чи іншими економічними теоріями, спрямовані переважно на її подолання, тоді як інші фази циклу (піднесення, економічного буму, та фаза рецесії (спаду)) залишаються недостатньо дослідженими. Це ще раз підтверджує правильність висновків про те, що антициклічне регулювання переважно спрямоване на подолання наслідків, а не на довгострокове передбачення та моделювання економічних тенденцій, які б забезпечили економічну рівновагу і знизили ризики настання криз.

Методологічну основу антициклічного регулювання економіки становлять інструменти саморегулювання, які найбільше підходять і позитивно впливають на управління довгими хвилями, основною причиною виникнення яких є інституційні зміни, технологічні революції, глобальні й масштабні технологічні та наукові зміни, тоді як держава не може на достатньому рівні вплинути на революційні трансформації, адже вони відбуваються самі по собі. Проте підсилити позитивну дію таких змін вона таки здатна за допомогою законодавчих ініціатив, зниження податкового навантаження на інновації, надаючи більше економічних свобод новим видам економічної діяльності, проводячи ефективну соціальну політику, що ще більше підсилить зростання добробуту громадян, пришвидшить ріст макроекономічних показників, призведе до швидкого економічного розвитку. Тоді як середні економічні цикли потребують більшої концентрації дій держави під час їх протікання, адже вони відбуваються під впливом безпосередніх промислових трансформацій, оновлення капіталу, впровадження нових технологій, що потребує підтримки держави – дешевих кредитів, зростання капітальних видатків бюджету, державної підтримки галузей економіки, що розвиваються. Проте саморегулюванням у цьому разі також не можна нехтувати, адже накопичений фінансовий ресурс самих суб'єктів господарювання дає змогу їм частково самооновлюватися.

Тоді як фінансові короткі цикли є коливаннями, які нездатні до саморегулювання, адже наслідком таких циклів, як показує досвід, є завжди фінансові кризи, які найбільш негативно впливають на економіку країн, призводять до занепаду цілих галузей, глибокої девальвації національних валют, зубожіння населення та значного зниження добробуту громадян. Лише держава, використовуючи

інструменти антициклічного регулювання фінансового та монетарного характеру, здатна забезпечити подолання фінансової кризи, забезпечити економічне зростання, підвищити добробут громадян та призвести до зародження стадій піднесення нового середньострокового економічного циклу (фактично до його початку).

Зважаючи на потрясіння та трансформації в монетарній та грошовій сферах (Золотий стандарт, Бреттон-Вудська валютна система, Ямайська грошова модель), вони не викликають достатнього рівня довіри як якісні інструменти антициклічного регулювання економіки, адже сама грошова політика зазнавала постійних коливань із чітко вираженими кризами. Проте ефективність фінансових інструментів антициклічного регулювання не піддається сумніву. Саме тому фінансові інструменти здатні стати базовими не лише під час подолання економічних та соціальних криз, у згладжуванні економічних циклів, а й бути засобами протидії негативним економічним явищам, стати своєрідними запобіжниками в майбутньому.

У результаті дослідження встановлено, що інструменти антициклічного регулювання можна поділити на дві складові частини: інструменти саморегулювання та державні інструменти антициклічного регулювання, які, своєю чергою, можна розділити на монетарні та фінансові, кожні з яких по-різному впливають на довгі, середні та короткі економічні хвилі.

Висновки з проведеного дослідження. Отже, залежно від довжини економічних циклів, обставин, причин та наслідків їх виникнення вони по-різному впливають на соціально-економічне середовище країни. Виникнення коротких фінансових циклів напряму пов'язане з негативними явищами, спричиненими середніми економічними циклами, тоді як виникнення середніх економічних циклів є наслідком трансформаційних процесів, які відбуваються під впливом довгих економічних хвиль.

Найбільш небезпечними для соціально-економічного життя країни є короткі фінансові цикли, що виникають у результаті свідомого «накачування» економіки неякісними фінансовими інструментами: заниженими кредитними ставками, незабезпеченими кредитами, необґрунтованою емісією грошей, вкладанням коштів у галузі з низьким виробництвом доданої вартості. Такі неякісні процеси в певний момент спричиняють економічну кризу, що проявляється у зниженні рівня добробуту громадян, соціального захисту, погіршенні інвестиційного клімату, зростанні інфляції, девальвації національної валюти, сповільненні росту ВВП. Довгі та середні економічні цикли, що виникають під впливом технологічних трансформацій, інноваційних революцій, також впливають на хід економічного розвитку і спричиняють негативні наслідки, які пов'язані з потребою перенала-

штування економіки. Проте прийнято вважати, що в майбутньому середні та довгі економічні цикли призводять до позитивних соціально-економічних процесів у країні, стимулюючи розвиток економіки, та підвищують рівень добробуту громадян.

БІБЛІОГРАФІЧНИЙ СПИСОК:

1. Kitchin J. Cycles and Trends in Economic Factors. *Review of Economic Statistics*. 1923. Preliminary. Vol. V. January. P. 10–16.
2. Гальчинський А.С. Криза і цикли світового розвитку. Київ : АДЕФ-Україна, 2009. 392 с.
3. Кейнс Дж.М. Общая теория занятости, процента и денег. Москва : Гелиос АРВ, 1999. 352 с.
4. Маршалл А. Принципы политической экономии : в 3-х т. Москва, 1984. Т. 3. С. 211.
5. Сорокин П. Человек. Цивилизация. Общество. Москва, 2002. С. 298.
6. Сэй Ж.-Б. Трактат по политической экономии. Москва, 2000. С. 218.
7. Туган-Барановский М.И. Избранное. Периодические промышленные кризисы. История английских кризисов. Общая теория кризисов ; 3-е совершенно переработанное издание. Санкт-Петербург, 1914 ; Петроград – Москва, 1923 ; Москва : РОССПЭН, 1997. 574 с.
8. Хикс Дж.Р. Стоимость и капитал. Москва, 1988. С. 152.
9. Цикли Кітччина. *Вікіпедія*. URL : https://uk.wikipedia.org/wiki/%D0%A6%D0%B8%D0%BA%D0%BB%D0%B8_%D0%9A%D1%96%D1%82%D1%87%D0%B8%D0%BD%D0%B0 (дата звернення: 10.06.2019).
10. Шумпетер Й.А. Теория экономического развития. Москва : Прогресс, 1982. С. 399.

REFERENCES:

1. Kitchin J. (1923) Cycles and Trends in Economic Factors. *Review of Economic Statistics*. Preliminary. Vol. V. January.
2. Galchinskiy A.S. (2009) Kriza i tsikli svitovogo rozvitku [Crisis and cycles of world development]. Kiyiv: «ADEF-Ukrayina». (in Ukrainian)
3. Keyns Dzh. M. (1999) Obschaya teoriya zanyatosti, protsenta i deneg [The general theory of employment, interest and money]. Moskva: Gelios ARV. (in Russian)
4. Marshall A. (1984) Printsipyi politicheskoy ekonomii [Principles of political economy] : V 3 t. Moskva. T. 3. (in Russian)
5. Sorokin P. (2002) Chelovek. Tsivilizatsiya. Obschestvo [Person. Civilization. Society]. Moskva. (in Russian)
6. Sey Zh. -B. (2000) Traktat po politicheskoy ekonomii [Treatise on Political Economy]. Moskva. (in Russian)
7. Tugan-Baranovskiy M. I. (1997) Izbrannoe. Periodicheskie promyshlennyye krizisyi. Istoriya angliyskih krizisov. Obschaya teoriya krizisov. [Favorites. Periodic industrial crises. History of English crises. The general theory of crises]. / M. I. Tugan-Baranovskiy. 3-e sovshenno pererabotannoe izdanie. SPb., 1914. pereizdaniya: Pg. -M. 1923; Moskva: ROSSPEN. (in Russian)
8. Hiks Dzh. R. (1988) Stoimost i kapital [Cost and equity]. Moskva. (in Russian)
9. Tsikli Kitchina [Cycles Kitschina]. *Wikipediya*. URL: https://uk.wikipedia.org/wiki/%D0%A6%D0%B8%D0%BA%D0%BB%D0%B8_%D0%9A%D1%96%D1%82%D1%87%D0%B8%D0%BD%D0%B0 (accessed 10.06.2019).
10. Shumpeter Y. A. (1982) Teoriya ekonomicheskogo razvitiya. [Theory of Economic Development]. Moskva: Progress. (in Russian)